

Molekulák térszerkezete

A molekulák térszerkezete a molekulákat alkotó atomok térbeli elrendeződését jelenti. Mielőtt részletesebben elkezdénénk kivesézni, előtte érdemes lenne megismerkedni pár olyan fogalommal, amely elég jó alapot adhat a szerkezet kialakulásának megértésében.

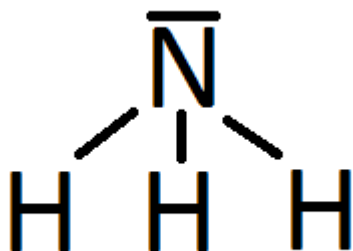
Oktett-szabály

Az oktett-szabály emelt szintű kémia érettségien nem tananyag (vagyis csak a lényege), azonban átnézése elkerülhetetlen annak érdekében, hogy közelebb kerüljünk a molekulák térszerkezetének megértéséhez.

Az oktett-szabály szerint a molekulákban az atomok úgy szeretnek kötést kialakítani, hogy körülöttük 8 elektron legyen, a hidrogén kivétel, ő kettőt szeretne. Ennek az az oka, hogy így érik el az atomok elektronszerkezeti a nemesgázok szerkezetét, ami stabilitást biztosít számukra. Ez egy elég jó szabály, azonban hamar megdől, konkrétan a foszfortól már nem érvényes (P, S, Cl, etc.). A foszfor, és a nagyobb rendszámú nemfémes elemek több elektront is el tudnak viselni maguk körül. Ennek az az oka, hogy a foszfor vegyértékelektron szerkezete $3s^2 3p^3$, vagyis a harmadik héjon végződik. Az atom című fejezetben már beszéltünk róla, hogy a harmadik elektronszerkezeti héjon már képes d alhéj is megnyílni, ezáltal a foszfor és az utána következő elemek mindegyikének lesz olyan alhéja, amit nem használ (foszfor esetében ez a 3d alhéj), de szükség esetén, ha kell, ha egy nála „erőszakosabb” atommal találkozik, akkor képes megnyitni.

Ennek értelmében az oktett-szabály a következő atomokra érvényesül, vagyis ezek az atomok a molekulákban mindig úgy próbálnak majd kötést kialakítani, hogy körülöttük a számukra nirvanát jelentő 8 elektron legyen: C, N, O, F, Si és H, de az ő esetében ez 2 elektron jelent, mert a He elektronszerkezetét szeretné megkaparintani.

Nézzünk egy példát hogyan is lehet ezt elképzelni, hogyan kell ezt leszámolni:

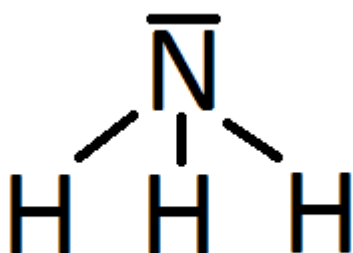
Az ammónia molekulájában mindegyik hidrogénnek van egy-egy kötő elektronpárja, így a hidrogének hozzáfértek a számukra szükséges 2-2 elektronhoz. A N atom esetében 3 kötő (ugyanis a kötő elektronpárt mind a két atomhoz hozzászámoljuk) és egy nem kötő elektronpár figyelhető meg. A nem kötő elektronpárt csak ahhoz az atomhoz számoljuk, akin van. Így a N atom $3 \cdot 2 + 2 = 8$ elektronnal rendelkezik, vagyis számára is biztosítva van az oktett-szabály.

„Vegyértékelektron-szabály”

A vegyértékelektron-szabály szerint a molekulákban az atomok körül közvetlenül annyi elektron kell, hogy legyen, mint ahány vegyértékelektronja van az adott atomnak. Ez a szabály a legtöbb esetben teljesen jól használható, természetesen kivételek mindig vannak, de ettől jelen jegyzetben eltekintünk.

Ez a szabály azért fontos, mert ezáltal fogjuk tudni megállapítani, hogy a molekulákban az egyes atomokon van-e és ha igen, akkor mennyi nem kötő elektronpár van. Ennek ismeret elengedhetetlen a molekulaszervezet megszerkesztésében, ugyanis a központi atomon lévő nem kötő elektronpár(ok) alapvetően befolyásolják a molekulák térszerkezetét.

Nézzük ismét az ammónia esetét:

A hidrogénatomok egy vegyértékelektronnal rendelkeznek ($1s^1$), emiatt ők a kötés kialakításakor is ennyit szeretnének közvetlenül maguk körül tudni. Ez itt teljesül is, hiszen a kötésben lévő kötő elektronpárokat el kell felezni képzeletben és az egyiket az egyik atomnak, a másikat a másik atomnak adni. Mivel mindegyik hidrogénnek egy kovalens kötése van, ami $2/2=1$ elektront jelent közvetlenül maga körül, így vegyérték-szabály terén rendben vannak. A N atom esetében 3 kötő elektron pár van, ami $6/2=3$ elektront jelent és egy csak hozzá tartozó nem kötő, ami plusz kettő, így a N atomnak

összesen 5 elektronja van. A N vegyértékelektron szerkezete $2s^2 2p^3$, azaz öt elektront tartalmaz, ebből következik, hogy a nitrogén atom is rendben van a vegyérték elektronok számának terén az ammónia molekulában, tehát mindenki boldog.

Felmerülhet a kérdés, hogy azokkal az atomokkal mi a helyzet, akikre nem érvényes az oktett-szabály. A vegyértékelektron-szabály ezeknél az atomoknál is játszik, ebből kifolyólag például a foszfor képes 5, a kén 6 a klór pedig 7 kötés kialakítására.

Mitől függ, hogy két atom között hány szoros kovalens kötés alakulhat ki?

Vannak olyan atomok, amelyeknek vegyértékelektron szerkezete gátolja, hogy relatíve sok kötést alakítsanak ki. Ilyenek az első és második periódus elemei. Ezeknek az elemeknek csak s illetve s és p alhéjuk van, míg a harmadik periódustól kezdve minden elemnek van d alhéja is. Emiatt az első két periódus elemeinek nem adott az a lehetőség, hogy egy esetlegesen üres d alhéjat használjanak kötés kialakítása céljából. Ezek az atomok ebből következően viszonylag erélyesek a kötések kialakítása terén, ugyanis arra törekednek, hogy az oktett- és a vegyértékelektron-szabály is érvényesüljön rájuk és ezt csak kevés kötés kialakításával képesek megoldani. A fenti megfontolás alapján a következő atomok a legtöbb esetben csak a következő számú kovalens kötés kialakítására képesek (másképp fogalmazva ennyi lehet maximálisan a kovalens vegyértékszámuk):

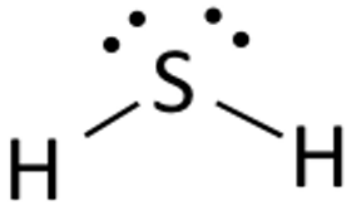
- H és F csak egy darab kötés (egy darab egyszeres)
- O 2 db kötés (egy darab kétszeres vagy két darab egyszeres)
- N és 3 db kötés (egy darab háromszoros, vagy 3 db egyszeres vagy 1 db kétszeres és egy darab egyszeres)
- C és Si 4 db kötés (egyszeres-kétszeres-háromszoros kötések úgy, hogy négy legyen nekik összesen)

Akkor most maximálisan hányas kötés alakulhat ki két atom között? Annyi amennyit a legkevesebb kötést kialakító atom el tud viselni. Például oxigén és hidrogén között soha nem lesz kétszeres kötés, mert a hidrogén csakis egy darab egyszeres kötésre képes, így oxigén és hidrogén mindig úgy fog egymással vegyülni, hogy két darab egyszeres kötést alakít ki az oxigén atom a hidrogénnel (lásd víz).

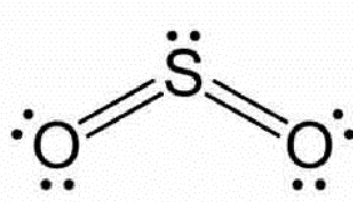
Másik példában, szén és nitrogén között kialakulhat egyszeres, kétszeres és háromszoros kötés is, lévén a nitrogénnek 3 kötés kell, a szénnek 4.

Kovalens vegyérték

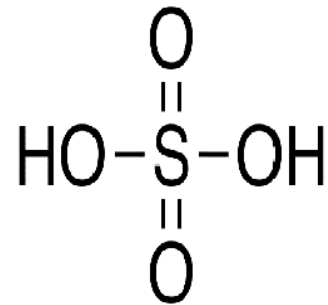
A kovalens vegyérték azt jelenti, hogy egy molekulában az adott atomnak hány darab kovalens kötése van. Nézzük a kén-hidrogén, kén-dioxid és kénsav esetében a kén atom hány kovalens vegyértékkel rendelkezik:

2 vegyérték

4 vegyérték

6 vegyérték

Molekulák polaritása és térszerkezete

A molekula olyan semleges töltéssel rendelkező részecske, amely kettő vagy több atomból épül fel és az atomokat kovalens kötés tartja össze. Központi atomnak (jele: A) azt az atomot hívjuk, amelyik a legtöbb kovalens vegyértékkel rendelkezik a molekulában, vagyis akinek a legtöbb kötése van, a többi hozzá kapcsolódó atom neve ligandum (jele: X).

A molekulában az atomok mindig úgy próbálnak elhelyezkedni, hogy a kötő és az esetleges nem kötő elektronpárok a térben minél távolabb kerüljenek egymástól, ugyanis ezek elektromosan taszítják egymást.

A fenti gondolatból adódóan a molekulák térszerkezetét alapvetően befolyásolja:

- központi atomon lévő nem kötő elektronpárok száma
- ligandumok száma
- központi atom mérete
- központi atom és ligandum között hányas kötés van

A központi atomon lévő nem kötő elektronpárok száma azért befolyásolja erősen a térszerkezetet, mert a nem kötő elektronpár nagyobb térigényű, mint a kötő, így az torzítani fogja a szerkezetet, mert tőle a kötő elektronpárok nagyon távol szeretnének kerülni („lenyomja a kötéseket”). A ligandumok száma mondhatni triviális (egyértelmű), más ligandumszám más térbeli alak felöltését eredményezi. A központi atom mérete a kötésszöget fogja befolyásolni, minél nagyobb, annál kisebb a kötésszög. A kétszeres kötés felfogható úgy, mint egy nagyobb térigényű egyszeres kötés, emiatt, a picivel nagyobb térigény miatt a molekula szerkezetét ez is torzítani fogja.

A molekulákat polaritás szerint két csoportra oszthatjuk:

- apoláris molekulák
- poláris molekulák

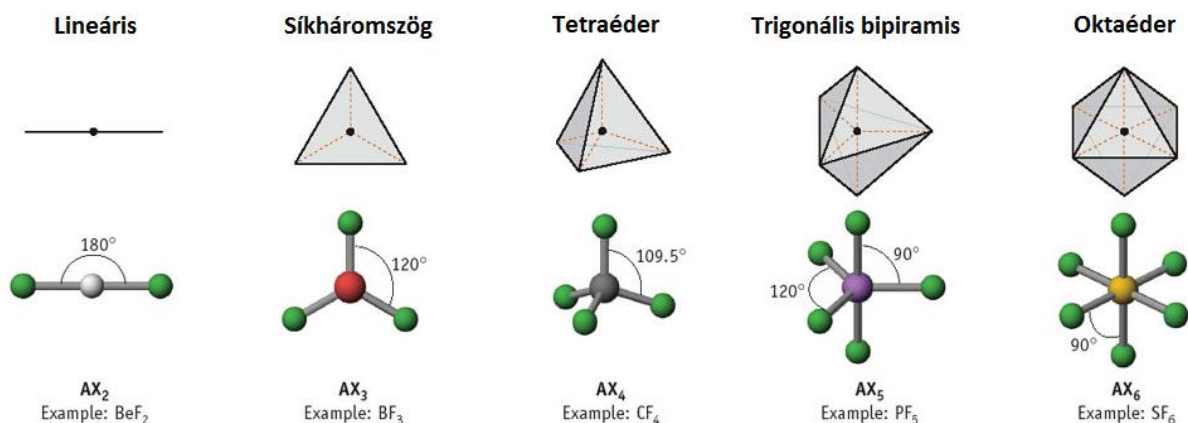
Apolárisak azok a molekulák, melyek töltéeloszlása szimmetrikus, azaz nem dipólusosak. Vigyázat a kötés és a molekula polaritását nem szabad keverni. A kovalens kötés polaritását csak két atom között értelmezzük, míg a molekula polaritását az egész molekulára nézzük. Legtöbb esetben az apoláris molekulák kötése polárisak (pl.: metán), azonban a kötés polaritások a szimmetrikus térszerkezet miatt kioltják egymást így a molekula végső soron apoláris lesz. Az apoláris molekulák szerkezete szimmetrikus. Szimmetrikus molekulakerkezet a következő feltételek mellett alakulhat ki:

- Kéttomos molekulák esetén a molekulát ugyanazon atomok építsék fel (összes elemmolekula ilyen és a nemesgázok is)
- Többatomos molekulák esetén:
  - a központi atomon ne legyen nem kötő elektronpár, mert az torzítja a nagyobb helyigénye miatt és
  - a ligandumok anyagi minősége megegyezzen (ugyanazok legyenek)

Most már érthető, hogy miért volt fontos átbeszélni az oktett- és vegyértékszabályt, ugyanis általuk meg fogjuk tudni állapítani, hogy az adott központi atom, az adott molekulában tartalmaz-e nem kötő elektronpárt.

Apoláris molekulák a ligandumok számától függően a következő térbeli szerkezetet vehetik fel:

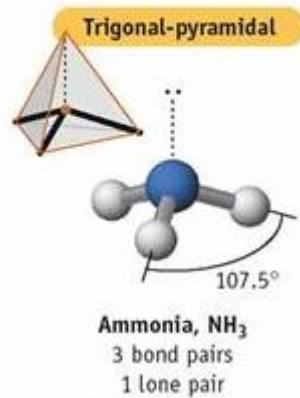
- 2 ligandum AX_2 : lineáris, kötésszög 180° pl.: szén-dioxid
- 3 ligandum AX_3 síkháromszög, kötésszög: 120° pl.: bór-triklorid és kén-trioxid
- 4 ligandum AX_4 tetraéder, kötésszög: $109,5^\circ$ pl.: metán, szén-tetraklorid
- 5 ligandum AX_5 trigonális bipiramis pl.: pl.: foszfor-pentaklorid
- 6 ligandum AX_6 oktaéder pl.: kén-hexafluorid

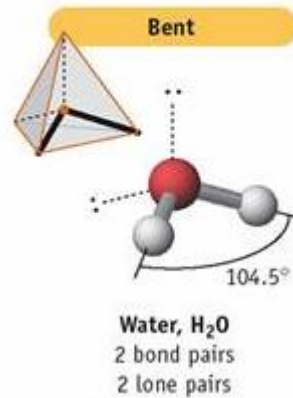
A poláris molekulák csoportját azok a molekulák képezik, amelyek töltéseloszlása nem szimmetrikus, azaz a molekulában vannak elektronban gazdagabb részek (ez a molekula parciálisan negatív része) és elektron szegényebb részek (ez a molekula parciálisan pozitív része). Ezeknek a molekuláknak a töltéseloszlása azért nem szimmetrikus, mert a szerkezetük sem az. Ebből adódóan az ilyen molekulák dipólusosak, szerkezetük a szimmetrikushoz képest torzult. Torzulást például a központi atomon lévő nem kötő elektronpár vagy a különböző anyagi minőségű ligandumok tudnak okozni. Néhány esete:

- AX_2E és AX_2E_2 ahol E a központi atomon lévő nem kötő elektronpárt jelenti. Az ilyen molekulák V alakot öltenek fel különböző kötésszöggel. Ilyen például a víz, kén-hidrogén, kén-dioxid.
- AX_3E háromszög alapú piramis, jó példa erre az ammónia molekulája

Háromszögalapú piramis

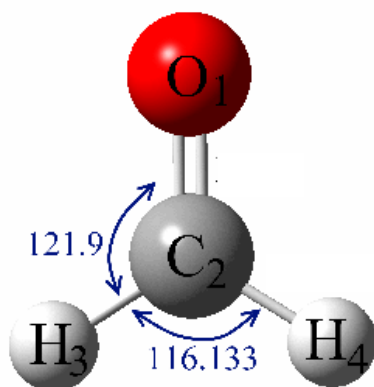
V alak

Hogyan befolyásolja a központi atom mérete a kötésszöget?

Erre jó példa a víz és kén-hidrogén esete. A két molekula szerkezete AX_2E_2 -nek megfelelően V alakot vesz fel, azonban nem ugyanolyan V alakot, a víz nagyobb kötésszöggel rendelkezik (nyitottabb), mint a kén-hidrogén. Ennek az az oka, hogy a vízben lévő oxigén atom mérete kisebb, mint a kén-hidrogénben lévő kén mérete. A központi atom mérete tehát tényleg befolyásolja a molekula szerkezetét, minél nagyobb, annál kisebb a kötésszög.

Mi a helyzet a formaldehiddel?

A formaldehid molekulájában lévő központi atom a szén nem tartalmaz nem kötő elektrópárt, azonban a molekula mégsem szimmetrikus síkháromszög alakot vesz fel, hanem egy picit torzított síkháromszöget. Ennek az az oka, hogy a szén-oxigén kettős kötés picit nagyobb térigényű, mint a szén-hidrogén egyszeres kötés. Emiatt a H-C-H kötés kötésszöge kisebb, mint 120° , csupán 116° . A molekula poláris. Ez a példa jól mutatja, hogy a kettős kötés hogyan befolyásolja a molekula szerkezetét.